

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 81–93

DOI 10.15421/26200208

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477) «1932–1933»

Еволюція підходів влади до надання продовольчої допомоги / позики під час Голодомору 1932–1933 рр.

І. В. Якубовський

кандидат архітектури

ORCID: 0000-0001-9986-6469

igy78@gmail.com

*Інститут дослідження Голодомору
 Національного музею Голодомору-геноциду
 вулиця Лаврська, 3, м. Київ, Україна, 02000*

Анотація. *Мета статті:* дослідити еволюцію підходів влади до проблеми надання та розподілу так званої продовольчої допомоги під час Голодомору 1932–1933 рр. *Методи дослідження:* аналітико-синтетичний, системно-структурний, історико-хронологічний, історико-порівняльний. *Основні результати:* на підставі аналізу розпоряджень ЦК ВКП(б), Раднаркому СРСР, ЦК КП(б)У, РНК УСРР, ГПУ УСРР, обласних компартійних органів та інших джерел доведено, що упродовж 1932–1933 рр. позиція влади з цього питання зазнала суттєвих змін. З липня 1932 р. продовольча допомога набула форми позики. З червня центральна влада впровадила механізм розподілу виділеного продовольства, базований на

відмові від принципу рівного доступу, залежного лише від ступеня реального ураження голодом. При цьому влада прагнула викоринити всі наявні на місцях відхилення від спущеного згори зразка, які на практиці могли врятувати значно більшу частину селян. *Наукова новизна:* встановлений факт еволюції підходів від продовольчої допомоги до позики, резонуючи зі з'ясованими раніше в історіографії іншими заходами, є вагомим додатковим доказом свідомого переходу влади в липні 1932 р. до політики, яка вела до виникнення Голодомору. А отже задумані серед найвищого керівництва й використані владною вертикаллю в Україні механізми свідчать про завуальоване під нібито «продовольчу допомогу» прагнення зберегти лише визначену кількість українських селян (з обов'язковою «советизацією»), необхідну для виконання виробничих завдань, а іншим створити умови, несумісні з життям. *Практичне значення:* результати дослідження відкривають нові можливості для поглиблення наукових уявлень і теоретичних узагальнень про механізм Голодомору 1932–1933 рр. *Тип статті:* аналітична.

Ключові слова: Геноцид; Продовольство; Голод; Смерть.

Надійшла до редколегії 24.04.2020

Прорецензована 04.09.2020

Рекомендована до друку 01.11.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 81–93

DOI 10.15421/26200208

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477) «1932–1933»

**Еволюція підходів
 властей к предоставлению
 продовольственной помощи / ссуды
 во время Голодомора 1932–1933 гг.**

И. В. Якубовский

кандидат архитектуры

ORCID: 0000-0001-9986-6469

igy78@gmail.com

*Институт исследования Голодомора
 Национального музея Голодомора-геноцида,
 улица Лаврская, 3, г. Киев, Украина, 02000*

Аннотация. *Цель статьи:* исследование эволюции подходов властей к проблеме предоставления и распределения так называемой продовольственной помощи во время Голодомора 1932–1933 гг. *Методы исследования:* аналитико-синтетический, системно-структурный, историко-хронологический, сравнительно-исторический. *Основные результаты:* результаты анализа соответствующих документов ЦК ВКП(б), Совнаркома СССР, ЦК КП(б)У, СНК УССР, ГПУ УССР, областных парторганизаций, а также иных источников свидетельствуют о том, что в течение 1932–1933 гг. подходы к этому вопросу существенно изменились. С июля 1932 г. продовольственная помощь приобрела форму ссуды, а с июня центральная власть

внедрила механизм распределения предоставленного продовольствия, основанный на популяризации принципа равного доступа в зависимости лишь от степени поражения голодом. При этом власть стремилась искоренить встречающиеся на местах отклонения от установленного образца, которые на самом деле создавали условия для спасения большей части голодающих. *Научная новизна:* установленный факт эволюции подходов властей от продовольственной помощи к ссуде, резонируя с иными установленными в историографии действиями, является весомым дополнительным доказательством перехода властей летом 1932 г. к политике, которая вела к возникновению Голодомора. Разработанные в высших эшелонах власти и внедренные властной вертикалью в Украине подходы отображают завуалированные под будто бы «продовольственную помощь» намерения сохранить жизнь лишь той части украинских крестьян (при условии «советизации»), которая была необходима для производственных нужд, остальных обрекли на смерть от голода. *Практическое значение:* результаты исследования открывают новые возможности для углубления научных представлений и теоретических обобщений о механизме Голодомора 1932–1933 гг. *Тип статьи:* аналитическая.

Ключевые слова: Геноцид; Продовольствие; Голод; Смерть.

Поступила в редколлегию 24.04.2020

Прорецензирована 04.09.2020

Рекомендована в печать 01.11.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 81–93

DOI 10.15421/26200208

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508.8377

**Evolution of Government Approaches
 to Food Aid / Loans during the
 Holodomor of 1932–1933**

I. V. Yakubovskyy

PhD (Architecture)

ORCID: 0000-0001-9986-6469

igya78@gmail.com

*National Museum of the Holodomor-Genocide,
 Holodomor Research Institute
 3 Lavrska Street, Kyiv, Ukraine, 02000*

Abstract. *The main goal of this article is to investigate the Stalin's regime strategies regarding the so-called centralized food aid and its distribution during the Holodomor, which was organized by the Kremlin on the occupied territory of Ukraine in 1932–1933. Research methods: analytical, system-structural, historical-comparative, historical-chronological. Main results: The research focuses on the deep examination of the normative documents created by the different echelons of authority (from Moscow to Ukrainian regions) as a base of clarifying the model related to realizing of general decisions approved by the Central Committee of the Communist party and the Soviet government. In addition, the above-mentioned problem is researched in the frame of genocide conception. The scientific significance of the article is in showing that during 1932–1933 the Stalin regime's approaches were shifted. From July 1932 food aid was transformed into*

food loan. In 1933 the central authority established the discriminating model of distribution foods based on renouncement from the principle of equal access and from the providing the aid which depends on the stage of starvation. Food loan depended on political loyalty, social origin and membership in collective farms. Furthermore, the authority aimed to exterminate all regional attempts to dodge from strong realization of the centre's model. In fact, these attempts frequently turned out to be the step to rescue a number of Ukrainian farmers in different regions of Ukraine. Created by the Stalin regime and used by the authority hierarchy in Ukraine, the approaches are very important evidence that so-called «food aid» was an instrument to save only number of farmers, who were necessary to plant and harvest. Other farmers were to be starved. The method of the providing and distribution of the centralized food loan was a key instrument of the authority aimed to kill a considerable part of the Ukrainian population by famine. It indicates that the Stalin's regime intention was genocide. Further research perspective is to deduce how the regional authorities, the heads of collective farms and villages have been realized the orders approved by central as well as Ukrainian rules and how it influenced on the starving and inhibiting or catalizing of the Soviet government's plans. Practical significance: the results of the study open up new opportunities for deepening scientific ideas and theoretical generalizations about the Holodomor of 1932–1933. Type of article: analytical.

Keywords: Genocide; Food; Hunger; Death.

Received 24.04.2020

Reviewed 04.09.2020

Accepted 01.11.2020

Постановка проблеми. Питання щодо організаційних зусиль влади з надання під час Голодомору 1932–1933 рр. так званої продовольчої допомоги, доволі активно представлене в сучасному як науковому, так й ідеологічному дискурсі. Причина такого інтересу цілком зрозуміла: проблема тісно пов'язана з визначенням наявності в діях московського керівництва та його владної вертикалі наміру геноциду. На тлі того, наскільки вчасними, масштабними та результативними були заходи з боку центру та місцевих органів в умовах лютування голоду, добре видно справжні цілі влади, якою б риторикою останні не супроводжувалися. При цьому докладного з'ясування потребують не тільки кількісні та якісні показники залучених продовольчих ресурсів, а й механізм розподілу. Принциповим для пояснення намірів влади є питання, а що, власне, надавалося – безповоротна допомога чи позика, особливо навесні 1933 р., коли смертність від голоду набула катастрофічних масштабів? Якими були пріоритети? Ставилася мета врятувати лише чітко окреслені категорії населення чи якомога більшу частину тих, хто потерпав від голоду? Чи можна вести мову про еволюцію підходів у часі? Дослідження цих питань дозволить чіткіше відтінити справжні задуми влади.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Міркування з приводу заявленого питання – неодмінний атрибут багатьох праць з історії Голодомору 1932–1933 р. Проте в більшості випадків справа обмежувалася фоновією констатацією окремих елементів загальної картини в контексті дослідження спорідненої тематики. Як правило, мова йшла про кількісні характеристики централізованого виділеного продовольства у різні проміжки часу. Неодноразово підкреслювалася запізнілість та надмірна адресність спрямування ресурсів, що зазначали навіть ті дослідники, які заперечували Голодомор як геноцид українців (зокрема, Александров, К., с. 35; Зеленин, И., с. 35–36; D'Ann, Penner, p. 27; Davies, R. W., Weatcroft, Stephen G., p. 440–441). Домінантним в історіографічній традиції є узагальнення, що продовольча допомога / позика як за своїм обсягом, так і за ареалом розподілу принципово не була здатна виправити ситуацію з масовим голодом в Україні (Василенко, В., с. 31; Кульчицький, С., 2005, с. 45, 84; Марочко, В., с. 58). У середині 1990-х рр. питання продовольчої допомоги стало складовою дискусії між Р. Конквестом та М. Таугером (Гудзь, В., с. 754–755). У цьому сенсі С. Кульчицький концептуалізував, що соціально дозована «допомога» стала невід'ємною складовою сталінської січневої акції 1933 р., яка інтенсифікувала Голодомор (Кульчицький, С., 2007, с. 216–222, 334–340; 2013, с. 476; 353). Проте в історіографіч-

ному обігові продовжує функціонувати кваліфікація надання продовольчої допомоги/позики як доказу нібито відсутності у вищих ешелонах влади наміру цілеспрямованого виголювання значної частини населення (Кондрашин, В. В., с. 120; Солдатенко, с. 21; Davies, R. W., Weatcroft, Stephen G., p. 440–441; Kuromia, H., p. 667, 671). Важливе значення мала публікація р. Пирогом збірника документів, до якого увійшла репрезентативна сукупність постанов і розпоряджень владної вертикалі про надання та принципи розподілу «продовольчої допомоги»/«позики» (Голодомор). Збірник був і залишається основою для з'ясування генеральних підходів влади у цьому питанні.

Спеціально так званий продовольчий допомозі присвячена змістовна стаття Т. Боряк. Дослідниці, яка, за її словами, хоча й не претендувала на вичерпну повноту, вдалося концептуально з'ясувати низку питань, як-от: підміна владою понять «позики» та «допомога», з яких ресурсів виділялися харчі, категорії тих, кому потрапляли останні, специфіка централізованого харчування дітей, ієрархія управлінських рішень тощо (Боряк, Т., с. 10–33). Т. Боряк дійшла важливих висновків, що під допомогою як мінімум з лютого 1933 р. ховалася позика, що «надання допомоги в тогочасних умовах і на згаданих засадах є таким самим інструментом геноциду, як і мор» (Боряк, Т., с. 17, 33). Однак, виносячи за дужки інші питання, варто зазначити, що подібно до інших дослідників авторка не ставила собі за мету простежити можливу еволюцію упродовж 1932–1933 рр. підходів влади до проблеми «допомоги»/«позики» та механізму розподілу. Проблема розглядається у статті як практично незмінний у своєму замислі політичний курс, який не зазнав суттєвих коригувань. Потребує переосмислення і висновок, що «допомога» підлягала поверненню з відсотками, принаймні, з 18 лютого 1933 р. (Боряк, Т., с. 12). Ключове питання, чи був період, коли надавали таки продовольчу допомогу, а не позика, так і не було поставлене. Заповнення перелічених прогалин дозволить рельєфніше поглянути на проблему як на показник появи (чи відсутності) наміру організувати Голодомор.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати еволюцію концептуальних підходів влади навесні 1932 – влітку 1933 рр., спрямованих на «допомогу»/«позику» українському селу, а також визначити принципи розподілу в 1932–1933 рр. у контексті заходів, які призвели до Голодомору. Поза межами дослідження залишається проблема реалізації опрацьованого владою курсу на рівні безпосереднього розподілу «допомоги»/«позики» та його наслідків (очевидно, що це окрема велика розмова).

Концептуальна стратегія дослідження базується на тому фундаментальному факті (як для опрацювання дослідницької моделі, так і для формування джерельної бази), що в 1930-х рр. в СРСР уже функціонувала жорстка адміністративна вертикаль, всі принципові рішення ухвалювалися верховною ЦК ВКП(б), а центральні, республіканські й місцеві радянські та компартійні органи були зобов'язані їх неухильно виконувати, без ревізії спущених «згори» положень. Отже, підходи влади досліджуються на підставі аналізу у першу чергу документів ЦК ВКП(б), РНК СРСР. Саме такі документи становлять серцевину джерельної бази. При цьому відповідні розпорядження ЦК КП(б) У, обкомів та радянських органів влади в Україні дуже важливі як такі, що відображають сутність ухвал «з центру», конкретизуючи їх у виконавчій площині. Використання таких документів дозволяє заповнити лакуни, пов'язані з тим очевидним фактом, що наразі відома лише частина постанов та резолюцій центральної влади та бракує підстав реально сподіватися на розширення в науковому обігові цього сегмента джерельної бази дослідження. Перспектива виявлення відповідних матеріалів республіканського та обласного рівнів значно вища з огляду як на доступ до українських архівів, так і на особливості тогочасного документообігу. Зокрема, вдалося виявити невідому раніше постанову ЦК КП(б)У (3 квітня 1933 р.), що стосується проблеми допомоги / позики (Державний архів Одеської області, спр. 41, арк. 50).

Таким чином, в основу реконструкції політичного курсу центральної влади у сфері продовольчої «допомоги»/«позики» українському селу покладено поєднання двох підходів: кваліфікація розпорядчої документації українського походження як віддзеркалення стратегії і тактики вищих ешелонів влади, а також паралельне використання безпосередньо документів центральних органів. При цьому метод контекстуального аналізу дозволяє зрозуміти логіку дій влади, їх справжню, а не декларативну спрямованість, відтінює значення з'ясованих проблем для уточнення й поглиблення наукових уявлень про глобальний задум у контексті Голодомору.

Виклад основного матеріалу. Генералізуючи в загальних рисах стан справ, пов'язаних із так званою продовольчою допомогою, Т. Боряк підкреслювала: «За гуманним поняттям допомоги насправді ховалася жорстка політика визиску: вилучене в Україні зерно згодом поверталось до неї, але вже як надана державою позика, яка потребувала 10 % відшкодування» (Боряк, Т., с. 17). Фундаментальне значення має ще одне спостереження дослідниці: «ЦК КП(б)У фактично був неспроможний прийняти самостійно рішення про виділення продо-

вольчої допомоги, тому ЦК ВКП(б) приймав рішення, а український ЦК дублював його і спускав далі» (Боряк, Т., с. 33). На перетині цих добре обґрунтованих фактичним матеріалом тез виникає потреба простежити чи наміри влади стосовно використання такого інструменту, як продовольча «допомога»/«позика» були незмінними, чи може еволюціонували, допомога мислилася як позика завжди чи лише з певного часу, аналогічно чи був упродовж 1932–1933 рр. сталим механізм розподілу, врешті, про що свідчить можлива еволюція підходів в обох питаннях.

Потреба у спеціальній продовольчій допомозі українському селу виникла вже на початку 1932 р. У лютому – березні стало зрозуміло, що надмірна викачка зерна під час хлібозаготівлі 1931–1932 рр. призвела до голоду в сільській місцевості багатьох регіонів України (Кульчицький, С., 2007, с. 201–203; Марочко, В., Мовчан, О., с. 8–10; Сергійчук, В., с. 108–111). Але центр спершу промовисто відхрещувався від українських потреб. Спільна постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 16 лютого розчиняла їх у загальносоюзному контексті. Вона передбачала надання Україні, як і низці інших регіонів СРСР, лише насінневої позики в розмірі 9 млн 500 тис. пудів. «Продовольча допомога» передбачалася винятково східним районам СРСР як постраждалим від посухи. Утім, у документі було апробовано підхід, який навесні 1933 р. стане основним при виділенні продовольчих ресурсів охопленому голодом українському селу й виглядатиме особливо цинічно на тлі масової смертності в умовах Голодомору. Йдеться про те, що так звана допомога східним районам СРСР насправді була позикою, яку доведеться віддавати з нового врожаю. Постанова чітко прописувала: «Надати колгоспам і радгоспам цих районів безпроцентну насіннєву та продовольчу позику з поверненням восени 1932 р. натурою...» (Голодомор, с. 63).

Впадає в око, що напередодні та під час посівної кампанії 1932 р. московське керівництво не ставило питання жорстко – продовольча позика і тільки. Наприклад, постанова ЦК ВКП(б) від 19 квітня 1932 р., згідно з якою передбачалося виділити Україні на харчування 3 тис. тонн проса, не обумовлювали його формою позики. Принаймні, це впливає з формулювання відповідного пункту постанови: «Як виняток відпустити Україні додаткову безвідсоткову насіннєву позику – проса 6 тис. тонн та гречихи 6 тис. тонн та для надання проддопомоги колгоспам – проса 3 тис. тонн» (Голодомор, с. 120). Про те, що проддопомога тут не була позикою, на відміну від виділення зерна на посівну, свідчить коментар голови Раднаркому УСРР В. Чубаря в листі до С. Косіора, наданий за два дні до ухвален-

ня цієї постанови: «Сьогодні отримали з Москви дозвіл насінневої позики 6 тис. тонн проса і 6 тис. тонн гречихи, крім того, для продовольчої допомоги колгоспникам 3 тис. тонн проса» (Голодомор, с. 121). Тобто позика на посівну і допомога продовольчим ресурсом розмежовані по різних нішах.

Також, як можна судити з практичних кроків органів влади в Україні, згори ще не було спущено й обов'язкової для виконання директиви з приводу розподілу продовольчого ресурсу. Як Раднарком УСРР та ЦК КП(б)У, так і компартійні та радянські органи обласного і районного рівня все-таки мали певні люфти в обох питаннях.

Першим розпорядчим документом ЦК КП(б)У з приводу надання продовольчих ресурсів українському селу стала постанова від 18 березня. Згідно з нею було виділено 1000 пудів зерна для колгоспів, підпорядкованих Зінов'євській міськраді (тепер у Кіровоградській області) з розрахунку не більше 20 фунтів (9,07 кг) на одного їдця на місяць. І навіть таку мізерну подачку, яка, по суті, нічого не вирішувала, намагалися втаємничити від решти населення: постанова вимагала «не надавати широкого розголосу» факту цієї адресної допомоги (Голодомор, с. 93). Хоча, здавалося б, мусило бути навпаки. Влада могла використати ситуацію для пропаганди своєї турботи про селян. Отже, причина протилежної реакції могла бути лише одна: голод в Україні набув таких масштабів, що виділення зерна для одного району ризикувало стати каталізатором бурхливої реакції на місцях аж до можливих відкритих виступів. Опосередкованим свідченням охоплення голодом величезної території є й ухвалена того самого дня ще одна постанова ЦК КП(б)У про виділення 3 тис. т кукурудзи для Автономної Молдавської Соціалістичної Республіки (Голодомор, с. 93).

Показово, що в обох документах не йшлося про позику. Схоже, зерно виділялося на безповоротній основі. Так само 7 квітня у протоколі засідання Політбюро ЦК КП(б)У містився запис про виділення Одеській області «продовольчої допомоги колгоспникам, які перебувають у найтяжчому становищі, 1 000 пудів хліба (Голодомор, с. 118), який навіть не натякав на позику.

Травневі розпорядження з Москви не змінювали алгоритму. Так, постанова ЦК ВКП(б) від 16 травня 1932 р., доручаючи виділити 600 тис. пудів зерна та 75 вагонів риби для громадського харчування буряківничих бригад Київської та Вінницької областей, не містила вказівок на позику (Голодомор, с. 156). Аналогічний підхід було використано й у черговій постанові ЦК ВКП(б) від 21 травня, яка розподіляла ті самі таки 600 тис. пу-

дів зерна та 75 вагонів риби тепер уже з долученням до списку Харківської області (Голодомор, с. 173).

Цілком очікувано подібна ситуація спостерігається на рівні України. Постанови політбюро ЦК КП(б)У від 5 та 17 травня 1932 р. не містили згадок про позику (Голод, 1990, с. 160, 166). Протокол засідання РНК УСРР за 21 травня трактував виділення продовольства як допомогу (Голодомор, с. 173–174). Це відбилося у телеграмах ЦК КП(б)У обкомам партії, надісланих в останній декаді травня (Голодомор, с. 175–177, 186–187).

Нічого не змінилося ані на найвищому рівні, ані в Україні й у червні. Постанова ЦК ВКП(б) від 16 червня, у якій йшлося про виділення Україні 2 тис. тонн вівса, а Одеській області ще й 100 тис. пудів кукурудзи для буряківничих колгоспів та радгоспів, не називає це все позикою (Голодомор, с. 207). У протоколі засідання РНК УСРР від 1 червня йдеться про допомогу районам, «що перебувають у найбільш тяжкому стані» (Голодомор, с. 194). Телеграма ЦК КП(б)У 17 червня обкомам, проголошуючи про те, що допомога буде надана 20 районам, не пов'язує її з майбутнім поверненням (Голодомор, с. 208).

Таким чином, немає підстав вести мову про те, що упродовж весни – початку літа 1932 р. продовольча допомога розглядалася як позика. Уважне вчитування в документи дозволяє вмотивовано заперечити тезу про те, що їм притаманна «плутанина власне термінів «допомога» та «позика» (Боряк, Т., с. 12). Насправді надання насінневих, фуражних та продовольчих ресурсів у документах весни – початку літа 1932 р. ще розмежоване. І це дуже показово, бо з липня влада відмовиться від такого підходу, і з'явиться встановлена Т. Боряк «плутанина понять». Простежуються дві головні стратегії: виділення колгоспам та радгоспам насіння оформлялося як позика, натомість надання продовольчих ресурсів – як безповоротна допомога. Інша справа – мізерна кількість ресурсів, призначених для допомоги українському селу. Вона не давала жодних шансів подолати масовий голод. Та все ж підхід зразка весни 1932 р. діаметрально відрізнявся від курсу, який буде взято на озброєння, починаючи від липня 1932 р. та в 1933 р.

Різкий вододіл з'являється в середині липня, коли розпочалися жнива. Влада оголосила про те, що раніше видана допомога має бути повернута з нового урожаю. Постанова ЦК КП(б)У від 15 липня ставила на один щабель весняну насінневу позику та виділення продовольства. Пункт перший проголошував: «Установити розмір насінневої та продовольчої позики, відпущеної колгоспам навесні 1932 р. в 132,7 тис. т, яка підлягає поверненню із зазначеним нижче розподілом по областях»

(Голодомор, с. 252). І хоча в подальших пунктах згадується лише насіннєва позика, але немає сумніву у тому, що на зерно, виділене раніше у вигляді продовольчої допомоги, вже дивилися як на джерело додаткової викачки зерна з українського села.

Наразі точно невідомо, чи передувала цій постанові якась директива з ЦК ВКП(б). Але судячи з того, наскільки негативно в останній ставилися до прохань знизити вбивчий для України хлібозаготівельний план з урожаю 1932 р., можна з великою долею певності припустити, що така директива в тому чи іншому документальному чи усному оформленні була, і що лише після неї тональність ЦК КП(б)У змінилася. Опосередковано про це свідчить і той факт, що згадана вище постанова від 15 липня з'явилася невдовзі після того, як керівництво ЦК КП(б)У остаточно змірилося з нав'язаним хлібозаготівельним планом. Партконференція, на якій під жорстким тиском В. Молотова та Л. Кагановича було погоджено план, відбулася 6–9 липня 1932 р. Не виключено, що саме вони усно наполягли на тому, щоб підсилити руйнівний хлібозаготівельний план шляхом додавання до нього раніше виділеної продовольчої допомоги чи її частини.

Промовисту зміну владою в середині липня точки зору на виділені нею ж раніше продовольчі ресурси цілком можна розглядати як важливий елемент серед добре відомих в історіографії аргументів на користь визнання того, що так звана допомога мала на меті забезпечити весняну сівбу, а не ліквідацію масового голоду в українському селі. Водночас це однозначно стало невід'ємною ланкою механізму вбивства голодом, запущеного на повну під час жнив 1932 р.

У 1933 р. новий підхід до надання «продовольчої допомоги» було використано в розгорнутому вигляді. Тогочасні постанови ЦК ВКП(б), Раднаркому СРСР, ЦК КП(б)У та обкомів містять формулу «продовольча позика». Своєрідним заспівом стала постанова ЦК ВКП(б) від 18 лютого 1933 р. «Про насіннєву і продовольчу допомогу колгоспам і радгоспам України». У документі йшлося про «насіннєву та продовольчу позикку», яку слід буде повернути з 10 % нарахуванням на транспортні та адміністративні витрати (Боряк, Т., с. 13). І вже 20 лютого постанова Дніпропетровського бюро обкому КП(б)У зазначає виділення області «одного мільйона пудів продовольчої позики». Так само йдеться і про «фуражну позикку» (Голодомор, с. 695–696). У постанові ЦК КП(б)У за 17 березня допомога, що надається державою, названа «продовольчою позиккою» (Голодомор, с. 775). Аналогічна ситуація і з текстом постанови Раднаркому СРСР від 26 квітня 1933 р. (Голодомор, с. 825).

Проте особливість переважної більшості документів, створених на різних щаблях владної вертикалі, полягає, як уже зазначалося в історіографії (Боряк, Т., с. 12), у жонглюванні поняттями «продовольча позика» та «продовольча допомога» з цілком очевидним креном до використання останнього. У багатьох документах згадується лише «допомога», що може навіть хибні враження про те, що заходи влади мали на меті надати безповоротну допомогу. Очевидно, саме такий сценарій і програмувався владою з огляду на її виразне прагнення приховати від світу та від майбутніх поколінь злочин геноциду. Коли ж вписати такі документи у цілісну картину кроків, зав'язаних на питанні «допомоги»/«позики», стають зрозумілими справжні наміри влади.

Ключем для пояснення ситуації є постанова РНК СРСР від 26 квітня 1933 р. як базовий документ, який визначав загальні засади, подібно до того, як це в тих умовах робила постанова ЦК ВКП(б) від 18 лютого 1933 р. Дух і буква постанови РНК СРСР мала директивне значення для органів влади в Україні.

У перших пунктах ідеться про «проддопомогу», розписуючи її обсяг по зернових культурах та по областях. Але п'ятий пункт ставить усе на свої місця. Допомога насправді є продовольчою та фуражною позиккою, і повернути її слід з урожаю 1933 р., та ще й відшкодувавши зерном видатки доставки, що особливо цинічно: «4. Виділення жита та вівса здійснити як позикку на умовах повернення восени 1933 р. натурою, при цьому адміністративні і транспортні видатки держави нарахувати в розмірі 10 пудів на кожні сто пудів продовольчої та фуражної позики» (Голодомор, с. 825).

Через місяць уже політбюро ЦК ВКП(б) видає розпорядження про продовольчу позикку. Його постанова від 30 травня зобов'язувала надати Харківській, Вінницькій, Київській та Чернігівській областям «проддопомогу 500 тис. пудів жита». Але тут-таки в документі зазначалося, що «виділення здійснити з фондів Комітету резервів на умовах раніше відпущеної продпозики» (Голодомор, с. 857–858). Чергове рішення було ухвалене 13 червня. Передбачалося надати всім областям УСРР та Автономній Молдавській Соціалістичній Республіці 900 тис. пудів жита і знову на попередніх умовах (Голодомор, с. 881–882).

Ніби замикаючи коло спущених згори директив, обидві постанови ЦК ВКП(б) не залишали альтернативи: все продовольство, яке виділялося централізовано, і якого все одно не вистачало, щоб зупинити Голодомор, набувало форми позики, а термін повернення зводився до жнив поточного 1933 р. Наркомзем розробив спеціальну інструкцію про

документальне оформлення продовольчої позики (Державний архів Одеської області, спр. 41, арк. 50). З огляду на те, що Україна вмирала від голоду, така позиція виглядає не інакше, як один із важливих кроків у рамках наперед продуманої стратегії, спрямованої на розв'язання двох взаємопов'язаних завдань: залишити жити в умовах Голодомору визначену кількість населення, потрібну для забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції і водночас відвести від себе підозру в учиненні вбивства голодом. Більше того, обумовлення коротких строків повернення продовольчої позики (літо – осінь 1933 рр.) наводить на думку, що ініціатори в такий спосіб страхувалися від того, що, можливо, виживе надмірна, на їх думку, кількість українських селян. Тому на всяк випадок створювалися умови, щоб восени 1933 р. можна було формально цілком законними засобами відкоригувати цифру, вибивши повернення позиченого раніше зерна та ще й із 10 % прибутком, як випливає із однієї загаданих вище постанов ЦК ВКП(б).

Вдалося виявити невідому раніше постанову ЦК КП(б)У від 3 квітня 1933 р. «Про порядок забезпечення повернення насіннєвої та продовольчої позики, а також зібраної допомоги» (Державний архів Одеської області, спр. 41, арк. 50). Йдучи у річищі розпоряджень більшовицького керівництва, постанова з граничною відвертістю наказувала місцевим партійним і радянським органам виділяти продовольство винятково як позику, не залишаючи жодних сумнівів у тому, що її слід повернути з урожаю 1933 р.

Поверненню, що особливо цинічно, підлягав навіть хліб, наданий лікарням (!), а також виділений колгоспникам у рахунок неотоварених у 1932 р. трудовнів (!) (неотоварення сталося через доведення надмірного плану хлібозаготівель). При цьому позику, за винятком частини, яка піде на хворих та на компенсацію несплачених трудовнів, належало вирахувати не з колгоспних фондів, а із зароблених колгоспниками трудовнів (!). Постанова зобов'язувала «встановити найсуворіший нагляд за тим, щоб при наданні колгоспам і радгоспам насіннєвої та продовольчої позики з поверненням, безумовно, відбиралися б встановлені інструкцією уповноваженого від СНК, Наркомземом, Заготзерном та Союзнасінням зобов'язання про повернення. В це зобов'язання колгоспів має включатися і хліб, використовуваний на проддопомогу та громадське харчування. Установити, що повернення частини продовольчої позики, витраченої на допомогу хворим, відбувається за рахунок загальних ресурсів колгоспів. Також за рахунок загальноколгоспних ресурсів повинна бути повернена проддопомога, видана колгоспникам, які мали велику кількість

трудодрів та чомусь не отримали належну їм кількість хліба. Решту хліба, яка видається колгоспникам, віднести на рахунок трудовнів, які належать колгоспникам».

Не дивно, що на тлі постанов Раднаркому, ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У документи місцевих органів влади час від часу видають те, що під поняттям «проддопомога» цинічно маскують позику. Прохоплюються навіть у випадках, коли, здавалося б, зміст документа до цього не спонукає і без згадок про позику можна було легко обійтися. Наприклад, коли мова йде про виділення харчів для дитячих ясел, хворих у лікарнях тощо. Показовою у цьому сенсі є коротка постанова Київського обкому ЦК КП(б)У від 11 квітня 1933 р., згідно з якою Богуславському районі виділялося 75 тонн зерна на харчування дітей та хворих у лікарнях: «Видати для дітей і для потреб шпиталізації додаткову харчову позику Богуславському району в розмірі 75 т. Зобов'язати Богуславський РПК видати з них Рассавському колгоспу – 8 т. (Голодомор, с. 815). З пронизливою відвертістю віддзеркалює сутність речей доповідна секретаря Вінницького обкому В. Чернявського С. Косіору та П. Постишеву, укладена 17 березня. Змальовуючи жахливе лютування голоду у селах області, посадовець просить для негайного виправлення ситуації надати не допомогу, а позику: «Допомога має бути наступною. 1) Надання допомоги у вигляді позики районам, які потребують. Виділити понад того, що вже намічено постановою політбюро у вигляді позики 27900 тонн хліба, 50 тонн крупи, 35 тонн цукру, в рахунок авансу контрактантам буряківничим колгоспам, 2,5 тонн олії» (Голод, 2007, с. 387).

Не дивно, що навесні 1933 р. представники влади прямо говорили про необхідність повернути позику з нового урожаю. Лютування голоду не заважало. Один із організаторів Голодомору М. Хатаєвич гнівно заявляв 25 травня у своєму виступі на пленумі Дніпропетровського обкому партії, що «позику разом з виконанням плану хлібоздачі 1933/34 треба повернути цілком. Ніяких балачок, ніякого заїкання про те, щоб добитися відтермінування часу повернення позики бути не може. Хлібоздача й повернення позики мають проходити одночасно» (Іваненко В., Романець Н., с. 52).

Поряд з оформленням продовольчої допомоги як позики лакмусовим папірцем для визначення справжніх намірів керівництва СРСР є сам механізм розподілу продовольства, що виділялося, точніше – еволюція цього механізму. Між підходами, які використали вищі ешелони влади навесні 1932 р. і роком пізніше, існують принципові відмінності, що яскраво відтінює появу там наміру організувати вбивство голодом величезної частини населен-

ня України. У лютому – червні 1932 р. ЦК ВКП(б) і Раднарком не спускали прямих директив про те, як саме потрібно розподіляти ані централізовано виділені ресурси, ані міжгосподарську допомогу, фонди для якої закликали активно формувати на рівні районів. Постанови ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР за лютий – травень, які стосуються продовольчої позики, не містять чітких уточнень про механізм її розподілу, покладаючи все безпосередньо на компартійні та радянські органи в Україні (Голодомор, с. 73, 118, 127, 156, 173). Лише в постанові від 17 травня в пункті 4 йшлося про 600 тис. пудів «для громадського харчування колгоспників, що працюють на обробці буряків у Вінницькій і Київській областях» (Голодомор, с. 161). Але цей пункт навіряд чи можна трактувати як свідчення дискримінаційного розподілу. Адже пункт 1 постанови вів мову про виділення Україні – без вказівки як розподіляти! – 6,5 млн пудів зерна та 15 млн борошном. Зазначені 600 тис. пудів значаться окремо як доважок, про що свідчить ухвалення напередодні (16 травня) двох окремих постанов. В одній із них йшлося про зазначені вище 6,5 млн пудів для всієї України, в іншій – про 600 тис. пудів для буряківників Київщини та Вінниччини.

У червні 1932 р. уже маємо інший підхід. Ухвалюючи постанову про виділення Україні 300 тис. пудів зерна, ЦК ВКП(б) уточнив, що все воно призначене лише для буряківничих колгоспів і радгоспів. При цьому голові Раднаркому УСРР В. Чубареві наказувалося «особисто простежити за використанням відпущеного хліба для буряківничих колгоспів і радгоспів суворо за призначенням» (Голодомор, с. 207). Така вказівка свідчить про те, що центральна влада вже вирішила різко обмежити коло отримувачів продовольчої позики. Показово, що офіційне оприлюднення наміру хронологічно знову ж таки співпадає з її жорсткими заходами, спрямованими на те, щоб вичавити з КП(б)У згоду на непідйомний план хлібозаготівель з урожаєм 1932 р.

Чому навесні 1932 р. Й. Сталін ще не вдавався до регламентації механізму розподілу продовольчої допомоги і перейшов до застосування цього інструментарію лише влітку? Логічним виглядає припущення, що в нього на той час ще не кристалізувались плани знищення голодом певної частини українських селян, водночас були побоювання зірвати посівну кампанію 1932 р. Повсюдна гнітюча картина з насінневими фондами, тягловою силою, фізичним виснаженням селян від голоду, вкрай низькими темпами сівби навіювала страх, який ніхто у владних кабінетах не приховував (Кульчицький, С., 2013, с. 359–369). У постанові політбюро ЦК ВКП(б) від 16 березня 1932 р.

від першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора вимагалось «задіяти всі залежні від нього засоби, щоб була припинена загроза зриву сівби на Україні» (Голодомор, 2007, с. 88). Ймовірність спровокувати різкий обвал у виробництві продуктів харчування та зерна й технічних культур не входила в плани центральної влади. Водночас ця ситуація могла або спонукати до ідеї організації Голодомору, або навіть думку, що матеріальні передумови вже створено, якщо така ідея уже розглядалася. Станом на весну 1932 р. шляхом позбавлення продовольчих запасів значної кількості селян під час хлібозаготівлі з урожаєм 1931 р. була лише розчищена дорога до організації повномасштабного Голодомору. Відштовхуючись від цього, маховик запланували запустити, вже маючи під рукою урожай 1932 р. і прикриваючись битвою за неухильне виконання нереального плану хлібозаготівель. Щоб уникнути навесні 1932 р. небажаного фальстарту, слід було дати компартійним і владним структурам в Україні забезпечити баланс під час створення передумов для подальшого вбивства голодом.

Отже, навесні 1932 р. постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) не регламентують розподіл продовольчої позики, як це буде пізніше. У подібному стилі сформульовані й розпорядчі документи владної вертикалі в Україні. Більше того, у текстах звучить думка про необхідність підтримати тих, хто опинився в найтяжчому стані. Зокрема, у постанові політбюро ЦК КП(б)У про виділення продовольства колгоспам Зінов'євської міської ради наголошується на «допомозі колгоспам, які опинилися в тяжкому стані» (Голодомор, с. 93). Постанова від 7 квітня, згідно з якою передбачалося надати Одеській області 1000 пудів хліба, передбачала розподіл між тими, хто «перебуває в найтяжчому становищі» (Голодомор, с. 118).

У 1933 р. започаткований у червні попереднього року підхід було використано по повній. Розподіл продовольчої позики регламентується жорстко. Ключове значення мав той факт, що було порушено принципи рівного доступу та залежності допомоги від ступеня ураження голодом. Уже одне це однозначно видає прагнення влади використати голод як інструмент для вирішення певних завдань – у нашому випадку вбивства голодом визначеної частини селян та повної «совєтизації» решти. У хід пішли рішення, які узалежнювали надання допомоги від поведінкових стратегій індивідуума: колгоспник чи одноосібник, член керівної верхівки чи рядовий, кількість вироблених трудоднів, задіяний на роботі на колгоспному полі чи ні. Це давало змогу регулювати допомогу так, щоб досягти поставлених цілей.

Уже 20 лютого постановою Дніпропетровського обкому КП(б)У встановлювала дуже показову ієрархічність, яка віддзеркалювала, по-перше, свіdomу організацію масового голоду, по-друге, курс керівництва СРСР на заздалегідь сплановане вбивство голодом значної кількості українського населення, по-третє, небачений цинізм. «Правильне використання хліба» передбачало виділення зерна не за потребою, а за політичними мотивами. У першу чергу слід було забезпечити колгоспників, які «ви-робили багато трудовнів, але опинилися без хліба» (Голодомор, с. 695). А отже, влада фактично розписалася в тому, що сама штучно створила ситуацію, яка, враховуючи фізичну наявність зерна, не могла виникнути в принципі. Ті ж селяни, які не мали трудовнів, могли розраховувати на допомогу лише у випадку «голодування та опухання», тобто коли перебували на порозі смерті. Як особливо блюзнірське знущання слід розцінити рядки про те, що серед цих напівмертвих осіб хліб мав видаватися «залежно від участі в роботі по нищенню бур'янів та ін. роботах, пов'язаних з підготовкою до посівної». Крім того, громадське харчування передбачалося організувати лише безпосередньо в полі й лише для тих, хто буде задіяний на польових роботах (Голодомор, с. 695).

Враховуючи організацію владної вертикалі в тогочасному СРСР, неможливо уявити, що описаний у постанові механізм розподілу продовольчої позики став плодом самодіяльності Дніпропетровського обкому. Постанова останнього мусила спиратися на вказівки згори, тобто від ЦК ВКП(б). Опосередкованим свідченням про те, що і Москва, і Харків спускали на місця відповідні директиви як мінімум з лютого 1933 р., є постанови ЦК КП(б)У, ухвалені у березні – квітні. Так, 17 березня ЦК КП(б)У у своїй постанові висунув вимоги, які навіть словесно дублюють запис у згаданій вище постанові Дніпропетровського обкому: «За рахунок надання державою продовольчої позики надавати перш за все і негайно допомогу добросовісним колгоспникам, які мають найбільшу кількість трудовнів, але чомусь отримали малу кількість хліба або мають велику сім'ю». Також пропонувалося годувати дітей у яслах та школах, для чого і колгоспники, і одноосібники мусили здавати молоко з розрахунку 0,5 склянки на учня. Особливий порядок розподілу було визначено для одноосібників. Їх розділили на три групи. До першої віднесли тих, хто з відчаю від голоду збирався вступити до колгоспу, до другої – тих, хто не бажав цього робити, до третьої – так званий «нетрудовий чи паразитичний елемент, спекулянти, куркулі, люди без визначених занять». Продовольство слід було виділяти лише хворим одноосібникам

першої і другої груп, які перебували на межі життя і смерті (Голодомор, с. 776). Найцинічнішим є те, що постанова вимагала надати лише «першу допомогу», яка, за задумом, очевидно, мала врятувати від голодної смерті й узалежнювала подальше виділення харчів не від стану здоров'я, а від здатності працювати на колгоспному полі й упокоритися владі, відмовившись від одноосібного господарювання: «Як екстрену допомогу надавати проддопомогу тільки хворим одноосібникам з першої та другої групи. Після надання першої допомоги надавати тільки як оплату за роботу чи невеликого авансу в рахунок роботи» (Голодомор, с. 776). У такий спосіб непокірних одноосібників мали намір переплавити на радянських колгоспників, слухняний гвинтик тоталітарного суспільства. На реалізацію цієї мети була спрямована й вимога відібрати в районах, які найбільше постраждали від голоду, одноосібників, ще здатних працювати, й відправити на будівництво доріг, лісозаготівлю, промислові підприємства (Голодомор, с. 776).

19 березня 1933 р. циркуляр ГПУ УСРР про розподіл продовольчої позики фактично продублював постанову ЦК КП(б)У (Боряк, Т., с. 19, 23), а 31 березня ЦК КП(б)У ухвалив рішення, яке по-особливому розкриває підходи організаторів Голодомору. Так-от від Київського обкому вимагалось припинити харчування за рахунок продовольчої допомоги виснажених голодом і незадіяних на сівбі колгоспників та одноосібників, а також «розділити всіх госпіталізованих на хворих і тих, хто одужує, значно покращити харчування останніх, щоб якомога швидше випустити їх на роботу» (Голодомор, с. 802).

У світлі постанов ЦК КП(б)У на обласному та районному рівнях ухвалювалися рішення, які розвивали принцип соціальної та політичної диференціації при розподілі харчів. Так, постанова бюро Київського обкому КП(б)У від 19 березня 1933 р. в «у першу чергу надавати допомогу сім'ям червоноармійців та червоних партизанів, добившись такого становища, щоб жодна сім'я червоноармійця в районі не потребувала» (Голодомор, с. 785). Постанови бюро Вінницького обкому від 18 та 29 березня у частині описування механізму централізованого розподілу виділених харчів дублюють постанову ЦК КП(б)У від 17 березня. Тут і пріоритет колгоспників з великою кількістю трудовнів і розподіл одноосібників на три групи (Голод, 2007, с. 402, 409). Секретар цього обкому В. Чернявський у доповідній від 17 березня пропонував виділити в окрему групу трактористів, для яких створити спеціальний фонд (Голод, 2007, с. 387). Директива з Мелітопольського району партії Дніпропетровської області від 29 квіт-

ня вимагала видавати колгоспам харчі «тільки за виробленими трудовнями» і тільки тим, хто задіяний у посівній. Райком орієнтував максимально скоротити кількість осіб, зайнятих на допоміжних роботах, щоб не видавати зайвого хліба: «Решті, якщо вони працюють і якщо без цього не можна обійтися (різні неминучі роботи) – не більше 150 г. на трудовень. При цьому по цій групі слід провести перевірку, до мінімуму скоротити, пославши їх на поле» (Голодомор, с. 832). Зайве вести мову, що йшлося про те, щоб залишити помирати ту частину селян, без яких можна було обійтися на польових роботах.

Для забезпечення суворого контролю за дотриманням обраної ЦК ВКП(б) лінії Одеський обком КП(б)У зобов'язав створювати трійки (секретар райпарткому, голова райвиконкому та уповноважений ГПУ), а також погоджувати розподіл позики по колгоспах з начальниками політвідділів МТС (Голодомор, с. 797). Директива Павлоградського райкому КП(б)У, надіслана у травні секретарям парткомів, головам сільрад та начальникам політвідділів МТС гнівно засуджувала «кричущі факти зрівнялівки» та «знеособлення» при розподілі харчів. Фактично спроби врятувати від голодної смерті, які з суто фізіологічної точки зору мали передбачати виділення на кожного їдця більш-менш рівномірної норми (у вікових групах), кваліфікувалися як «винятково злочинний розподіл продовольчої допомоги на місцях» (Голодомор, с. 861). Директива вимагала суворо дотримуватися розглянутого вище принципу, який за визначенням програмував значну смертність з голоду. І саме кризь призму такого підходу слід сприймати риторику про намір «рішуче покласти край всілякій смертності та опуханню на ґрунті недоїдання», якою наповнена директива та й цілком слушні закиди в тому, що колгоспна верхівка перетягує на себе значну частину виділених харчів (Голодомор, с. 860).

Не бракувало ані подібних закидів, ані подібної риторики і в інших регіонах України. Так, у доповідній уповноваженого політвідділу Прилуцької МТС Вейсмана від 13 червня 1933 р. зазначалося, що «під час загального об'їзду колгоспів, які є в с. Полова, Мильки та Високе, Боршна та Валки... виявилось, що до цього часу не ліквідована зрівнялівка при виданні авансів під трудовні, кухні загального харчування – як богодільні приходять на роботу, отримуючи талони на кухні, а потім ідуть додому, не виходячи на роботу, відповідного контролю з боку правління та бригадирів немає» (Державний архів Чернігівської області, арк. 43). В іншій доповідній «Про стан колгоспу в селі Івківці «Радянське село» і робота серед ін-

дивідуального сектора» (травень 1933 р.) Вейсман бідкався, що в колгоспній їдальні годують не лише тих, хто працює в полі (тобто рятують від голодної смерті), що харчування налагоджене й у ті дні, коли роботу в полі унеможливило погана погода: «Приходять на роботу від 70 до 100 чол., переважно жінки, тоді як є потреба тільки в 25–30 чол., основна розмова «дайте нам роботу, бо ми їсти хочемо», як правило, в ті дні, коли похмура погода чи інші в громадській їдальні отримують харчування не дивлячись на те, що не працюють, цим колгосп зменшує свої запаси» (Державний архів Чернігівської області, арк. 6). Подібні приклади можна наводити і далі. Ось промовистий приклад з протилежного куточка України – Балтського району тогочасної Молдавської автономії у складі УСРР. 24 березня секретар місцевого райкому Капцевич направив секретарям парткомів директиву із засудженням того, що в окремих колгоспах продовольчу позику пустили на громадське харчування, себто на порятунок якомога більшої кількості селян. У документі наголошувалося:

«а) Проддопомога має надаватися в першу чергу колгоспникам, які мають велику кількість трудовнів і виявилися без хліба у зв'язку з поганим господарюванням, також сім'ям червоноармійців, партизан-колгоспників.

в) У другу чергу колгоспникам, які перебувають у винятково важкому стані.

в) Виділення відбувається колгоспникам в рахунок трудовнів з негайним занесенням на трудовий рахунок колгоспника, який отримав проддопомогу.

г) Одноосібникам позика видається через сільраду, винятково тим з бідняків та середняків, хто гостро потребує.

д) Необхідно добитися в кожному колгоспі організації громадського харчування (гарячої їжі колгоспникам, які працюють у полі)» (Державний архів Одеської області, спр. 39, арк. 12).

Висновки. Проаналізований комплекс документів дозволяє дійти висновку про те, що підходи влади до питання «продовольчої допомоги» / «позики» зазнали еволюції упродовж першої половини 1932 р. І в цьому полягає ключова новизна цієї статті. До липня 1932 р. на харчування у призначені регіони виділялася безповоротна допомога, з липня – позика, яку слід було повертати. Ця знакова зміна сигналізує про ужорсточення політики на викачування якомога більшої частини збіжжя з урожаю 1932 р., що логічно вписується в контекст добре з'ясованих в історіографії заходів з організації Голодомору (насамперед у визначення невідомого хлібозаготівельного плану). Про це саме свідчить і кристалізація тоді курсу на відмову від розподілу харчів на їдця як єдино можливого прин-

ципу порятунку населення від голоду, у випадку якщо влада справді бажає врятувати якомога більшу частину населення. Якщо влада відкидала такий принцип, то це не можна витлумачити інакше як прагнення врятувати тільки наперед визначену частину людю, а не увесь загаль. А отже, встановлення самого факту еволюції підходів влади в питанні «допомоги» / «позики», а також з'ясування її спрямованості чіткіше відтінює появу наміру організувати штучний голод в українському селі.

Таким чином, з червня – липня 1932 р. надання та розподіл централізованої продовольчої позики став складовою стратегії вбивства голодом значної частини українського населення. Задумані

у вищих ешелонах радянської влади й використані владною вертикаллю в Україні підходи свідчать про завуальоване під нібито «продовольчу допомогу» прагнення зберегти лише необхідну для виконання виробничих завдань кількість українських селян з обов'язковою советизацією, а іншим створити умови, несумісні з життям. Подальша перспектива дослідження проблеми полягає в тому, щоб простежити як виконувалися спущені згори рішення на рівні адміністративних районів, сільрад, колгоспів і як це вплинуло на смертність населення, наскільки гальмувало чи каталізувало реалізацію загальних стратегій у кожному конкретному випадку, аж до рівня сіл.

Бібліографічні посилання

Александров, Кирилл, 2008. Коллективизация и Голодомор 1932–1933 годов: причины, механизм и последствия. *Посев*. Москва, № 12 (1575), с. 29–38.

Боряк, Тетяна, 2012. Продовольча допомога Кремля як інструмент Голодомору в Україні. К. Бергкоф, А. Подольський, М. Тяглий, ред., 2012. *Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд: матеріали Міжнародної наукової конференції. м. Вінниця 21–22 листопада 2012 р.*, Київ, с. 10–33.

Василенко, Володимир, 2016. Методологія правової оцінки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як злочину геноциду. Володимир Василенко, Мирослава Антонович, ред., 2014. *Голодомор 1932–1933 в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», с. 13–73.

Голод 1932–1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів, 1990, Пиріг, Р. Я., Кентій, А. В. Комарова, І. Л., Лозицький В. С., Соловйова, А. А. упоряд. Київ: Видавництво політичної літератури України, 605 с.

Голод та Голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів, 2007, Подкур, Р. Ю., Васильєв, В. Ю., Кравченко, П. М. Лациба, П. М., Мельничук, П., Петренко, В. І., упоряд. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 704 с.

Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали, 2007. Пиріг, Р. Я., упоряд. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 1128 с.

Гудзь, Віктор, 2019. *Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія*. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 1153 с.

Спр. 39. Оп. 2. Ф. П-869. Державний архів Одеської області.

Спр. 41. Оп. 2. Ф. П-869. Державний архів Одеської області.

Спр. 11. Оп. 1. Ф. П-888. Державний архів Чернігівської області.

Зеленин, И. Е., 1994. «Революция сверху»: завершение и трагические последствия. *Вопросы истории*. Москва, № 10, с. 35–42.

Іваненко, Валентин, Романець, Наталія, 2008. *Голодомор 1932–1933 років на Дніпропетровщині та Запоріжчині*. Київ, 64 с.

Кондрашин, В. В., 2009. Голод 1932–1933 годов – общая трагедия народов СССР. Казаков А. Ю., ред. *Известия Пензенского государственного педагогического университета: гуманитарные науки*, Пенза, № 11, с. 117–121.

Кульчицький, Станіслав, 2005. *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид*. Київ: Інститут історії України НАН України, 220 с.

Кульчицький, Станіслав, 2007. *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: труднощі усвідомлення*. Київ: Наш час, 424 с.

Кульчицький, С. В., відп. ред., 2012. *Українське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: колективна монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України, 786 с.

Кульчицький, Станіслав, 2013. *Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі*. Кн. 2. Київ: Темпора, 628 с.

Марочко, Василь, 2007. *Голодомор 1932–1933 рр.* Київ, 64 с.

Марочко, Василь, Мовчан, Ольга, 2008. *Голодомор в Україні 1932–1933 років. Хроніка*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія».

Сергійчук, Володимир, 2018. *Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства*. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 432 с.

Смолій, В. А. голов. ред., 2003. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Інститут історії України НАН України, 888 с.

Солдатенко, В. Ф., 2012. Трагедія тридцять третього: нотатки на історіографічному зрізі. Солдатенко В. Ф., голов. ред., 2012. *Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць*, Вип. 3. Київ: ДП «НВЦ Н ЗС «Пріоритети», с. 3–92.

Davies, R. W., Weatcroft, Stephen G., 2004. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*. New York: Palgrave Macmillan, 555 p.

D'Ann, Penner, 1998. The Agrarian «Strike» of 1932–1933. Moore, Kate, 1998. *Kennan Institute Occasional Papers*, no 269. Washington, p. 1–51.

Kuromia, H. 2008. The Soviet Famine of 1932–1933. Reconsidered. *Europe-Asia Studies*. Vol. 60, Glasgow, № 4, p. 663–675.

References

- Alexandrov, Kirill, 2008. Kollektivizatsiia i Golodomor 1932–1933 godov: prichiny, mechanism, posledstviia [The Collectivization and Holodomor of 1932–1933: Causes, Mechanism, Consequences]. *Posev [The Sowing]*. Moscow, No 12 (1575), pp. 29–38 (in Russian).
- Boriak, Tetiana, 2012. Prodovol'cha dopomoha Kremlia iak instrument Holodomoru v Ukraini [The Food Aid of the Kreml as an instrument of Holodomor in Ukraine], in Bergkof, K., Podolskyi, A. and Tiahlyi, M., eds. *Zlochyny totalitarnykh rezhymiv v Ukraini: naukovyi ta osvittinii pohliad: materialy mizhnarodnoji naukovoji konferenciji, m. Vinnytsia 21–22 lystopada 2012 r. [The Crimes of Totalitarian Regimes in Ukraine: Scientific and Educational View: The papers of International Conference, Vinnytsia Novemver 21–22 of 2012]*. Kyiv, pp. 10–33 (in Ukrainian).
- Davies, R. W., Weatcroft, Stephen G., 2004. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*. New York: Palgrave Macmillan, 555 p. (in English).
- D'Ann, Penner, 1998. The Agrarian «Strike» of 1932–1933 in Moore, Kate, ed., *Kennan Institute Occasional Papers*, No 269. Washington, pp. 1–51 (in English).
- Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv [The Famine of 1932–1933 in Ukraine: in the Eyes of Historians and in the Information of Documents]*. 1990, Pyrig, R. J., Kentii, A. V., Komarova, I. L., Lozytskyi, V. S. and Soloviova A. A. eds. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 605 p. (in Ukrainian).
- Holod ta Holodomor na Podilli 1920–1940 rr. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv [Holod and Holodomor in the Podillia, 1920–1940. The Collection of Documents and Papers]*, 2007, Podkur, R. J., Vasylev, V. J., Kravchenko, P. M., Latsyba, V. P., Melnychuk I. P., Petrenko, V. I. eds. Vinnytsia: DP «Vinnytska kartografichna fabryka», 704 p. (in Ukrainian).
- Holodomor 1932–1933 rr. v Ukraini. Dokumenty i materialy [Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Documents and Papers]*. 2007. Pyrig R. ed. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylanska Akademiia, 1128 p. (in Ukrainian).
- Hudz, Victor, 2019. *Istoriografiia Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini: monografiia [The Historiography of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: Monograph]*. Melitopol: FOP Odnorog T. V., 1153 p. (in Ukrainian).
- Ivanenko, V. and Romanets, N., 2007. *Holodomor 1932–1933 rokiv na Dnipropetrovshchyni ta Zaporizhzhyni [Holodomor of 1932–1933 in the Dnipropetrovsk and Zaporizhzhia Regions]*. Kyiv, 64 p. (in Ukrainian).
- Kondrashyn, V. V., 2009. Golod 1932–1933 godov – obshchaia tragediia narodov SSSR [The Famine of 1932–1933 is a Common Tragedy of the Nations of USSR], in Kazakov, A. J. eds., *Izvestiia Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta: gumanitarnye nauki [News of Penza State Pedagogical University: Humanity Sciences]*, Penza, No 11, pp. 177–121 (in Russian).
- Kulchytski, Stanislav, 2005. *Holodomor 1932–33 rr. v Ukraini iak henotsyd [Holodomor in Ukraine as a Genocide]*. Kyiv: Instytute of History of Ukraine of NAN of Ukraine, 220 p. (in Ukrainian).
- Kulchytski, Stanislav, 2007. *Holodomor 1932–33 rr. v Ukraini iak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennia [Holodomor in Ukraine as a Genocide: Difficulty of Awareness]*. Kyiv: Nash chas, 424 p. (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, S. V. eds., 2012 *Ukrainske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia. Kolektyvna monografiia [The Ukrainian Society of 1930–1939: Essays of Everyday Life]*. Kyiv: Institute of history of Ukraine of NAN of Ukraine. 786 p. (in Ukrainian).
- Kulchytski, Stanislav, 2013. *Chervonyi vyklyk. Istoria komunizmu v Ukraini vid ioho narodzhennia do zahybeli [The Red Challenge. The History of Communism from Origion to Collapse]*, Vol. 2. Kyiv: Tempora, 628 p. (in Ukrainian).
- Kuromia, H., 2008. The Soviet Famine of 1932–1933. Reconsidered. *Europe-Asia Studies*. Glasgow, Vol. 60, No 4, pp. 663–675 (in English).
- Marochko, Vasyl, 2007. *Holodomor 1932–1933 rr. [Holodomor of 1932–1933]*. Kyiv, 64 p. (in Ukrainian).
- Marochko, Vasyl and Movchan, Olga, 2008. *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini. Khronika [Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Chronicle]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylanska Akademiia» (in Ukrainian).
- Smolii, V. A., chief of eds., 2003. *Golod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky [The Famine of 1932–1933 in Ukraine: Causes and Consequences]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of NAN of Ukraine, 888 p. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr, 2018. *Holodomor 1932–1933 rokiv iak henotsyd ukrainstva [Holodomor of 1932–1933 as a Genocide of Ukrainians]*. Vyshhorod: PP. Serhiichuk M. I., 432 p. (in Ukrainian).
- Soldatenko, V. F., 2008. Trahediiia trydtsiat tretioho: notatky na istoriografichnomu zrizi [The Tragedy of 1933: The Notes on the Hostoigraphy], in Soldatenko, V. F., ed., *Natsionalna ta istorychna pamiat: zb. nauk. prats [The National and Historical Memory: Collection of Scientific Works]*, Vol. 3. Kyiv: DP NVT X 35: Priorytety, pp. 3–92 (in Ukrainian).
- File 11. Inventory 1. Fund P-888. Chernihiv: *The State Archive of Chernihiv Region*, 124 s. (in Russian).
- File 39. Inventory 2. Fund P-869. Odessa: *The State Archive of Odessa Region*, 89 s. (in Russian).
- File 41. Inventory 2. Fund P-869. Odesa: *The State Archive of Odessa Region*, 67 s. (in Russian).
- Vasilenko, Volodymyr, 2016. A Methodology for Legal Analysis of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine as a Crime of Genocide, in Vasilenko Volodymyr, Antonovych Myroslava eds., *The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as a Crime of Genocide under International Law*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylanska Akademiia, pp. 13–73 (in Ukrainian).
- Zelenin, I. E., 1994. «Revolutsiia sverhu»: zavershenie i tragicheskii posledstviia [The Renolution from Above: Completion and Tragedical Consequences]. *Voprosy istorii [Questions of History]*. Moscow, No 10, pp. 35–42 (in Russian).